

УДК 35:334

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.1.24>

І. В. Чумак

аспірант Навчально-наукового інституту
публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ 2022 РОКУ

Проаналізовано особливості продовольчої безпеки населення України в умовах російсько-української війни 2022 року порівняно з війнами ХХ століття та більш ранніх епох. Аргументовано, що сьогодні найбільш істотними чинниками переформатування проблем харчової безпеки є збільшення загальної кількості населення на території країни порівняно з серединою ХХ століття, перехід урбаністичного способу життя переважної більшості громадян та втрата ними агро- та палеокультурної компетентності, зменшення екомережі країни, збільшення рівня індустріалізації агросфери розвиток системи глобальної системи харчової безпеки, зокрема Всесвітньої продовольчої програма ООН й усталення масових сподівань на неї, згасання у суспільній свідомості історичної травми голоду й зміна страху перед ним на легковажність. Відтак два місяці старту надзвичайно важливої всеукраїнської кампанії «Сади перемоги» в умовах російсько-української війни наглядно показують, що попри певні успіхи вона поки що не набула масштабів співрозмірних з її історичними прецедентами. Проте закінчення посівного періоду не обмежує розвиток цієї програми, а може бути доповнено зверненням до збиральництва дикоростучих рослин як екомережах, так і агросфері, опираючись на знання й навички апробовані досвідним шляхом різними народами упродовж тисячоліть. Доводиться, що проект «Сади перемоги» доповнити розвитком збиральництва інтегрованим з землеробством та садівництвом, що потребує започаткування державної політики формування етноботанічної компетентності населення щодо синергетичного використання харчових ресурсів як культурної, так і дикорослої флори.

Більше того, аналіз теоретичних засад публічної політики у сфері формування харчової промисловості дав змогу обґрунтувати потребу глобальних змін у системі вітчизняного публічного управління у сфері формування продовольчої безпеки, які полягають у встановленні нових форматів взаємовідносин між громадянами та суб'єктами публічної політики шляхом активної просвітницької діяльності, а також масової та послідовної зміни когнітивних підходів до питань безпеки харчування.

Ключові слова: війна, продовольча безпека, Всесвітня продовольча програма ООН, «Сади перемоги», етноботаніка, державна політика формування етноботанічної компетентності, агро- та палеокультури населення.

Постановка проблеми. Людська історія, на жаль, багата на війни і досвід цих всіх війн засвідчує, що у всі часи і у всіх країнах, війна пов'язана з великими ризиками у сфері продовольчої безпеки держави [7; 9; 15]. Не є виключенням і російсько-українська війна, що почалася 24 лютого 2022 року. Так, зокрема, організація ООН «Всесвітня продовольча програма» (ВПП) попереджає, що в Україні стає все важче знайти продукти хар-

чування [1]. Представники Продовольчої програми ООН говорять про необхідність значного розширення обсягів та форм гуманітарної продовольчої допомоги українському населенню в умовах воєнного часу. Така допомога регулярно надходить і важливість її важко переоцінити [6].

Окрім того, ще з кінця березня 2022 року фахівці проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) презентували всеукраїнську ініціативу «Сади

Перемоги», спрямовану на ефективне використання, як окремими громадянами, так і територіальними громадами, доступних земельних ділянок в селах, містах і, навіть, міських квартирах для вирощування продуктів, задля недопущення продовольчої кризи в Україні. Зазначена кампанія в організаційному плані реалізується Міністерством розвитку громад та територій та Міністерством аграрної політики і продовольства спільно з проектом міжнародної технічної допомоги «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), що впроваджується Alinea International за фінансової підтримки уряду Канади.

За основу цієї програми був взятий добре перевірений досвід США, Канади та інших розвинутих країн за часів першої та другої світової війни [10]. Тодішні програми під такою та аналогічними назвами дуже добре спрацював і громадяни проявили справжній трудовий героїзм вступивши до лав «городніх військ» і виростили значні обсяги сільгосппродукції [11]. Особливо широкого резонансу проєкт «Сади перемоги» набув у 1943 році під час Другої Світової Війни, коли Елеонора Рузвельт, дружина тридцять другого президента США розбила город в саду самого Білого дому, намагаючись особистим прикладом показати американцям, як можна забезпечити себе продуктами в кризові часи. Завдяки «Городу перемоги» Елеонори Рузвельт ідея настільки міцно «вкоренилася» у підсвідомості людей і дожила до наших часів [13].

Вибіркові репрезентативні опитування громадської думки соціологічної групи «Рейтинг» показали, що 82% українців позитивно ставляться до ініціативи «Сади перемоги», яка закликала всіх громадян у свій вільний час вирощувати врожай на всіх доступних земельних ділянках, балконах та квартирах з метою зменшення імпорту продуктів, овочів та фруктів до України. Лише 14% респондентів висловилися до цієї програми нейтрально, а близько 2% виступили проти. При цьому лише 2% не визначилися зі своєю оцінкою. Було також зафіксовано залежність відповідей від віку респондентів. Виявилося, що серед молоді до 35 років ініціативу «Сади перемоги» позитивно оці-

нює 74%, серед осіб 36–50 років – 82%, а серед тих, кому за 50, – 86%. При цьому було також встановлено відносна більшість (45%) опитаних заявила, що нічого не чули до цього про цю ініціативу. Біля 28% сказали, що багато про це чули, а 27% чули лише дещо [2].

Слід зазначити, що згадані вище дані були отримані в результаті опитування, що було проведене майже через місяць проєкту «Сади перемоги» 26 квітня 2022 року. Вибірка склала 1000 респондентів з усіх регіонів, окрім окупованих територій Криму та Донбасу і проводилася методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера (CATI). Дослідники також зазначили, що помилка репрезентативності дослідження з довірчою ймовірністю 0,95 становить не більше 3,1% [2].

Після зазначених досліджень нині пройшов місяць і два місяці після того як ініціатори проєкту «Сади перемоги» закликали усіх українців засадити кожен можливий клаптик у своїх садибах, а при їх відсутності на балконі, в кімнаті чи біля будинку, а місцеві громади в рамках цієї кампанії повинні були мобілізувати колективні зусилля для вирощування продовольства усі доступні земельні ресурси, включаючи пустирі, задні двори, парки та галявини тощо. Увесь цей час авторка даної статті не лише в міру своїх можливостей долучилася до городніх військ на власній дачі, ведучи телеграм канал «Кухня роду», але уважно моніторила інтернет-простір, щодо висвітлення ходу реалізації проєкту «Сади перемоги», спостерігала за реальною поведінкою громадян і встигла неформально поспілкуватися з цього приводу з не менш ніж сотнею громадян.

В результаті цього, можна зробити попередні висновки, що, на жаль, реальна результативність кампанії «Сади перемоги» є явно недостатньою і потребує додаткових зусиль щодо поліпшення її ефективності, а також доповнення її новими складовими. Натомість у масовій свідомості є вже широко вкорінені сподівання на гуманітарну допомогу Всесвітньої продовольчої програми ООН, різного роду волонтерських організацій тощо [6]. В результаті посадково-посівний сезон відбувся недостатньо активно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що надзвичайно значущими для розробки сучасної політики продовольчої безпеки є роботи В.В. Голубь, О.В. Гомоляко, О.П. Дем'янчук, І. Кіянки, Є. Нагорянського, О. Оболенського, Ю.В. Палагнюка, С.В. Полегенько, О.Г. Пухкал, С.О. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович, О. Чальцевої та ін.

Також проблема продовольчої безпеки згадується в публікаціях А.В. Дацюка, Т. Желюк, О. Корвецького, В. Куценко та ін. Питаннями продовольчої безпеки та харчової політики займалась також такі науковці, як Т.Г. Васильців, В.В. Бойко, Н. Зеліско, Б.Й. Пасхавер, Н.П. Чорна та ін. Потенціал харчового збиральництва в сьогоденних умовах проаналізовано в роботах І. Архіпенка, К. Машненкова, А. Урсул та інших вчених.

Мета статті – аналіз причин недостатнього високої активності українських громадян у сфері продовольчого самозабезпечення в умовах війни, яка створює все більш серйозні ризики у сфері харчової безпеки.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про недостатньо високу активність українських громадян у сфері продовольчого самозабезпечення в умовах війни, слід насамперед зазначити, що це не докір ініціаторам дуже актуальної та корисної кампанії «Сади перемоги», про яку вже йшлося вище. Навпаки, їх діяльність слід оцінити дуже високо. Особливо високої оцінки заслуговує сайт проекту «Сади перемоги», інформаційні, освітні та консультативні заходи, які ведуться ініціаторами проекту. Причини низької результативності в іншому. Порівняно з серединою, а тим більше початком ХХ століття, на початку ХХІ століття відбулися кардинальні зрушення в ментальності населення в країнах де було розбудовано високотехнологічне суспільство споживання.

Відмітимо деякі з них, які вже, фактично, стали очевидним. Так відбулася переорієнтація харчової аксіосфери населення з домашньої кухні на домінацію споживання готових продуктів та напівфабрикатів, продукції харчової промисловості, а також послуги закладів громадського харчування. Зменшення ролі

домашньої кулінарії тягне за собою все більше дистанціювання від натуральних фруктів, овочів, навіть, на полицях супермаркетів, уявлення про які стають все більш абстрактними. Швидко відбувалося й звикання населення до їжі синтетичного та рафінованого походження

Але особливо швидкими темпами наприкінці ХХ та початку ХХІ століття відбувалося падіння інтересу до особистого заняття садівництвом, городництва та іншими формами агрокультури, що тягнуло за собою втрату знань, навичок та досвіду агрокрафтингу. Після інтенсивної міграції населення України з сіл у міста, яка відбувалася в другій половині ХХ століття ще деякий час аграрні архетипи спонукали жителів міст масово їздити в села до ще живих батьків, або купувати дачі, вступати в садові товариства їздити в ліси за грибами та ягодами, рибалити, полювати тощо. Але за півстоліття цей тренд вже втратив масовість, села стали пустіти, попит на дачі впав, а ті що лишилися стали використовувати переважно для відпочинку. На природу стали виїжджати все рідше і то переважно на пікнік, а не за грибами та ягодами.

Відбулося масове дистанціювання українського населення від природи і вже глибшого занурення в індустріальну техносферу міського комфорту та віртуальну реальність – спочатку телевізійну, а потім комп'ютерну, коли екран став, так би мовити, замінювати природу. Тому заклики вступати до городніх військ під час війн в середині, а тим більш на початку ХХ століття лягали на істотно іншу ментальність, ніж та, яка сформувалася на початок ХХІ століття. Тоді ще навіть у міських жителів не встигли стертися аграрні архетипи та пригаснути любов до природи. Нині можна спостерігати згасання аграрних архетипів навіть у тих, хто поки що живе в сільській місцевості. Багато хто закидає городи і навіть не збирає фрукти в свої садах, віддаючи перевагу купівлі харчів у магазинах та супермаркетах.

Зазначені тренди посилюються тим, що спочатку механізація виробництва та побуту, а тепер ще й комп'ютеризація, настільки зменшили фізичну активність сучасних громадян, що вони часто ще

й фізично неготові до сільськогосподарської діяльності, яка вимагає істотних м'язових зусиль, хоча вона є дуже корисною, як особлива форма фітнесу. А це, в свою чергу, тягне за собою нерідко й психологічну неготовність до землеробства, інколи сягаючи ступеня, яке без перебільшення можна було б назвати агрофобією.

Ще одним ментальним зрушенням суспільної свідомості українських громадян ХХІ століття, на наш погляд, є стирання травми голоду. У цьому наша позиція дисонує усталеній нині думці серед багатьох науковців, які вважають що психотравматичні наслідки пережитих упродовж ХХ століття голодоморів зберігаються серед нашого населення й на сьогодні [3; 8; 9; 12; 14]. Напевно, досить уважно й неупереджено поспостерігати, щоб переконатися, що травматичні ефекти, принаймні у масовому масштабі, вже лишилися в минулому. Страх голоду стерся, забувся і це добре. З іншого боку з'явилася безтурботне у багатьох громадян, навіть легковажне ставлення до ризику голоду. Така втрата обережності це вже не дуже добре. Численні бесіди, проведені авторкою, говорять про те, що як мінімум дві третини громадян зазначений ризик не вважають істотним.

Відтак заклики вступати до городніх військ опираються не тільки на, значною мірою стерті, у постмодерних громадян аграрні архетипи, але й наштовхуються на психологічні бар'єри фізичної лінії та не престижності, меншовартості сільськогосподарської праці. Проте все це значить тільки про те, що кампанію «Сади перемоги» треба проводити з подвоєною активністю, оскільки, через зазначені вище причини, її у ХХІ столітті реалізувати значно складніше ніж це мало місце у ХХ.

Більше того аграрну складову проєкту «Сади перемоги» доцільно було б доповнити збиральницькою складовою, інтегрувати агрокультуру з палеокультурою. На жаль, у процесі цивілізаційного розвитку відбувалося зниження ціннісного статусу збиральництва, яке асоціювалося як ознака не цивілізованості, відсталості, дикості ще в часи античності, а в індустріальну та постіндустріальну епоху. Проте при ціннісному пріоритеті харчування культурними рослинами вва-

жалосся, що до вживання дикорослих рослин цілком доцільно звертатися у випадку дефіциту сільськогосподарської продукції, які регулярно виникали в історії людства під час засух, війн та інших негараздів. Тому палеокультура збереглася й до наших днів.

Сьогодні у розвинутих, найцивілізованіших країнах з'явилася переоцінка ставлення до харчової цінності дикорослої флори. У суспільну свідомість, зашорену індустріальними психологічними бар'єрами стигматизації споживання дикоросів, поступово стало приходити усвідомлення науково доведених даних про те, що дикоростучі рослини мають ряд переваг не лише перед лікувально-профілактичними засобами хімічного синтезу, але й культурними рослинами [16].

Нині, в умовах війни, яка прямо та опосередковано зачепила всю Європу, складаються потенційні передумови для інтенсифікації процесів відродження збиральництва та етноботанічної компетентності населення інформаційних суспільств. Проте, збиральництво дикоростучих рослин та їх кулінарне використання потребують досить значної системи знань та навичок, які досвідним шляхом апробовані різними народами упродовж тисячоліть і є складовою того феномена, який, з наукової точки зору, усталилося називати етноботанікою. Нині ефективність етноботаніки, з одного боку стала, доказовою і в контексті наукової ботаніки, дієтології та медицини, а з іншого – зазначені знання та перевірений досвід предків були забуті, а нерідко й зневажені переважно більшістю нинішніх поколінь високотехнологічних соціумів [4; 5; 16]. Вивчення досвіду подолання харчових небезпек війн ХХ століття (першої та другої світової війни, облоги Сараєво 1992–1995 років) дає підстави говорити про важливість етноботанічної компетентності населення для вирішення продовольчих проблем воєнного часу [17].

Відтак, започаткування та розвиток державної політики формування етноботанічної компетентності населення та використання харчових ресурсів дикорослої флори у період воєнного часу має істотне значення як резерв подолання продовольчих небезпек воєнного часу. При цьому слід

враховувати наявність низки обставин, які утруднюють відродження збиральництва. Так, на сьогодні ми маємо зменшення частки екомережі країни на користь агро- та техносфери. Більше того, під час воєнного стану лісові масиви відвідувати заборонено. Але дикороси ростуть і самій агросфері, де їх називають бур'янами, що створює негативну конотацію цьому концепту і, відповідно, психологічний бар'єр до вживання. Проте, більшість із них є не менш цінними харчовими рослинами, ніж культурні. У своїх попередніх публікаціях ми вже викладали наше бачення концепції агрозбиральництва і воно буде корисною для реалізації проєкту «Сади перемоги».

Висновки і пропозиції. Проєкт «Сади перемоги» є дуже важливим у воєнний час, але його реалізація на початку ХХІ століття є утруднена, порівняно з досвідом ХХ ст. Втрата інтересу населення до розвитку агрокультури поєднується з ціннісною девальвацією палеокультури, стигматизація вживання харчових дикоросів та втрата знань, навичок та досвіду бушкрафтингу. Така ситуація потребує внесення додаткових компонентів та збільшення зусиль в реалізації цієї важливої програми.

Список використаної літератури:

- 82% українців підтримують ініціативу щодо вирощування врожаю на всіх доступних земельних ділянках. URL: <https://ukragroconsult.com/news/82-ukrayincziv-pidtrymuyut-inicziatyvu-shhodo-vyroshhuvannya-vrozhayu-na-vsikh-dostupnyh-zemelnyh-dilyankah/>
- В Україні починає не вистачати їжі, попереджає агенція ООН «Всесвітня продовольча програма». URL: <https://ukrainian.voanews.com/a/v-ukraini-ne-vystachae-izhi-oon/6505102.html>
- Воропаєва Т. Рева І. По той бік себе. Культурні та психологічні наслідки Голодомору та сталінських репресій. Дніпропетровськ, 2013. *Мандрівець*. 2014. № 1. С. 79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mandriv_2014_1_17
- Етноботанічні традиції в агрономії, фармації та садовому дизайні : матеріали ІV міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-й річниці незалежності України (м. Умань, 5–7 липня 2021 року) / редкол.: І. С. Косенко (відп. ред.) та ін.]. Умань : Сочінський М. М., 2021. 320 с.
- Етноботанічні традиції в агрономії, фармації та садовому дизайні : матеріали міжнар. наук. конф., присвяченої року культурної спадщини у Європі (м. Умань, 4–7 липня 2018 року) / за заг. ред. І. С. Косенка. Умань : Сочінський М. М., 2018. 330 с.
- Кожухова Т. В. Всесвітня продовольча програма ООН: фінансування екстреної операції в Україні. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія : Економічні науки*. 2016. № 2. С. 92–98. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdnuete_2016_2_14
- Молчанов В. Б. Вплив Першої світової війни на життєвий рівень населення України. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* : зб. наук. пр. 2014. Вип. 23. С. 92–102.
- Обушний М. Політико-психологічні аспекти Голодомору 1932–1933 років. *Соц. психологія*. 2009. № 2. С. 39–48.
- Орлик С. В. Українське повітове місто і велика війна: продовольчі проблеми та ріст цін. *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.* : зб. наук. пр. К., 2014. Вип. 23. С. 114–133.
- Панченко Є. Історія плекання лідерів: початки скаутського руху у США (початок ХХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст.). *Історико-педагогічний альманах*. 2015. Вип. 1. С. 36–42. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2015_1_9
- Панченко Є. Розвиток лідерських якостей засобами скаутського руху у міжвоєнний період у США (20–40-ві рр. ХХ ст.). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 8. С. 3–13. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rednauk_2018_8_3
- Потапенко Я. Історичні дослідження травматичного психосоматичного досвіду як соціокультурного наслідку Голодомору 1932–1933 рр. *Сіверянський літопис*. 2012. № 1–2. С. 112–117. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2012_1-2_17
- Прокопович Л. В. Соціально-філософські засади театралізації політичної сфери. *Грані*. 2019. Т. 22. № 2. С. 48–58. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Grani_2019_22_2_8
- Рабенчук О. П. Соціальні настрої та поведінка населення України в період голоду 1946–1947 рр. *Укр. іст. журн.* 2006. № 4. С. 87–100.
- Фрадинський Олександр. Ленд-ліз та продовольча безпека Радянського Союзу під час ІІ світової війни. *Diss. Тернопіль : Економічна думка*, 2015.

16. Luczaj, Lukasz et al. Wild food plant use in 21st century Europe: the disappearance of old traditions and the search for new cuisines involving wild edibles. *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*. 2012. № 81. P. 359–370.
17. Redzić S. Use of wild and semi-wild edible plants in nutrition and survival of people in 1430 days of siege of Sarajevo during the war in Bosnia and Herzegovina (1992–1995). *Coll Antropol*. 2010 Jun; 34(2):551-70. PMID: 20698130

Chumak I. Features of ensuring food security of the population of Ukraine in the conditions of the war of 2022

The peculiarities of food security of the population in the conditions of the Russian-Ukrainian war of 2022 in comparison with the wars of the XX century and earlier epochs are analyzed. It is argued that the most significant factors in reformatting food security problems are the increase in the total population in the country compared to the middle of the twentieth century, the transition to urban lifestyle of the vast majority of citizens and their loss of agro- and paleocultural competence. increasing the level of industrialization of the agricultural sphere, development of the global food security system, in particular the UN World Food Program and the establishment of mass hopes for it, the extinction in the public consciousness of historical the traumas of hunger and the change of fear of it to frivolity. Thus, two months of the start of the extremely important all-Ukrainian campaign "Gardens of Victory" in the conditions of the Russian-Ukrainian war show that despite some successes, it has not yet reached a scale commensurate with its historical precedents. However, the end of the sowing period does not limit the development of this program, but it can be complemented by an appeal to the collection of wild plants in both ecological networks and the agrosphere, based on knowledge and skills tested experimentally by different peoples over the millennia. It turns out that the Victory Gardens project will be supplemented by the development of collecting integrated with agriculture and horticulture, which requires the introduction of a state policy of ethnobotanical competence of the population on synergetic use of food resources of both cultural and wild flora.

Moreover, the analysis of the theoretical foundations of public policy in the field of food industry has justified the need for global changes in the system of domestic public administration in the field of food security, which are to establish new formats of relations between citizens and public policy actors through active education. as well as massive and consistent changes in cognitive approaches to food safety.

Key words: war, food security, UN World Food Program, Gardens of Victory, ethnobotany, state policy of ethnobotanical competence formation, agro- and paleoculture of the population.